

HISTORICKO-ETNOGRAFICKÝ NÁČRT ROMSKÉ OSADY U OBCE CHMINIANSKÉ JAKUBOVANY¹

Lenka Budilová a Marek Jakoubek

Summary:

The article gives a brief monographic depiction of a Romany settlement in Eastern Slovakia, its administrative county and the mutual relationship between the two. The study builds upon a longitudinal stationary research in the locality, which has been carried out by the authors since 1999, but it also utilizes data from archives, registers and chronicles, as well as information from the state administration. The account of the Romany settlement begins with a dissection of its socio-administrative context. The authors then go on to describe the founding and forming of the Romany settlement near Chminianské Jakubovany and briefly mention some basic information about its respective county and its development. After becoming familiar with these connections, chapters on select issues, such as religion, education and the post-1989 changes, follow. The principal interpretation concerning the Romany settlement relies on the analysis and commentary of its greatest specificity, which is the fact that cynophagy (dog-eating) is practised there. This fact is built into the analysis of the kin relations and the specific social organization of the Romany settlement. The settlement near Chminianské Jakubovany, like many other Romany settlements in the region, comprises several kin groups, which define themselves as mutually unrelated. However, genealogical analysis of the settlement revealed that the clans that act as though they are unrelated have in reality originated from a single large family. The final part of the article deals with the issue of relationships between the Romany settlement and its county.

---

¹ Tato studie je upravenou verzí některých pasáží bakalářské práce L. Budilové *Analýza příbuzenských vztahů na příkladu romské osady v Chminianských Jakubovanech*, obhájené na FHS UK v Praze v roce 2003.

Cílem následující stati je podat stručnou monografickou črtu romské osady na východním Slovensku, obce, pod níž tato osada administrativně spadá, a vzájemných vztahů obou těchto celků. Práce je výsledkem dlouhodobého stacionárního výzkumu v popisované lokalitě,² využívá ovšem i data získaná archivů, matrik a kronik, stejně jako informace poskytnuté institucemi státní správy (Obecní úřad, škola, policie apod.).

Základní informace o obci

Obec Chminianské Jakubovany leží na východním Slovensku, několik desítek kilometrů od města Prešov, administrativně dnes spadá pod Prešovský kraj. Obec má v současnosti 1560 obyvatel, z toho 1100 osob tvoří obyvatelé romské osady.³ Romská osada leží v extravilánu⁴ obce, resp. obcí, což znamená, že všechny stavby v osadě jsou postaveny „na černo“ a nemohou být zkolaudovány. Již léta existuje plán na výstavbu nových sociálních bytů a likvidaci romské osady, který se zatím nepodařilo realizovat jednak kvůli nevyspořádaným majetkovým poměrům (osada stojí na pozemcích, které patří desítkám osob, spadajících pod katastry tří obcí), jednak kvůli nedostatku finančních prostředků; do budoucna se počítá s finanční podporou z fondů Evropské unie. Neromskou část obce spojuje se světem jediná přístupová cesta, která vede právě kolem romské osady. Spojení do obce zabezpečuje autobusová doprava, nejbližší železniční stanice je asi 20 kilometrů daleko.

V souladu s celkovým trendem vyliďňování východoslovenského venkova dochází v posledních desetiletích k odlivu obyvatel z neromské části obce⁵ za lepšími pracovními příležitostmi do měst⁶, což vede k situaci, která se obvyk-

---

² Výzkum realizujeme formou zúčastněného pozorování při dlouhodobých opakovaných pobytech. Poprvé jsme lokalitu navštívili v listopadu 1999 a ve výzkumu pokračujeme dodnes.

³ Údaje z obecního úřadu v Chminianských Jakubovanech ke květnu 2002. Na východním Slovensku je běžná praxe zvláštní evidence romských obyvatel, která se v Čechách považuje za politicky nekorrektní (být na mnoha místech k takové evidenci dochází neoficiálně).

⁴ Obce se administrativně rozdělují na *extravilán*, tedy takovou část katastru, která zahrnuje zemědělskou půdu a na které nelze budovat obydlí, a *intravilán*, nezemědělsky využívanou půdu, stavební pozemky.

⁵ Na tuto skutečnost poukazují zápisy v obecní kronice již od 60. let 20. století – v roce 1966 kronikář píše, že místní obyvatelé si začínají hledat manželské partnery jinde, v roce 1972 se zase dočteme, že hodně lidí odchází do měst a tam si nachází partnery, z roku 1987 je zápis o tom, že mladí odcházejí, zato „cigánů“ přibývá.

⁶ Starostka obce tento jev komentuje slovy: „Sme dedina na dožitie.“ Terénní deník Tomáše Hirta, listopad 1999.

le označuje jako „demografické stárnutí“⁷. Demografický vývoj v romské osadě se ubírá směrem právě opačným, dlouhodobě zde dochází k velkému nárůstu počtu obyvatel, nejsilněji je potom zastoupena dětská složka (jen pro srovnání – ze soupisu romského obyvatelstva v obci z roku 1927 vyplývá, že tehdy zde žilo 21 Romů, do roku 2002 potom tento počet stoupl na 1100).⁸ Tyto dva protichůdné procesy, tedy ubývání neromského a rapidní nárůst romského obyvatelstva způsobily, že majoritní obyvatelstvo dnes v dané lokalitě tvoří právě Romové. Obyvatelé neromské obce mluví šarišským dialektem slovenštiny. Romové jsou bilingvní, při styku s neromským obyvatelstvem mluví šarišsky, mezi sebou potom používají výhradně slovenskou romštinu.

Pracovních příležitostí v obci je málo (obchod, krčma, obecní úřad, škola), většina zaměstnaných obyvatel proto dojíždí za prací jinam (většinou do nedalekého Prešova). V neromské části obce je v současnosti 85 % nezaměstnanost⁹, v romské osadě je nezaměstnanost stoprocentní, všichni její obyvatelé žijí ze sociálních dávek.¹⁰ Největším poskytovatelem pracovních příležitostí bylo po dlouhá léta Jednotné rolnické družstvo (JRD), které bylo slavnostně otevřeno v roce 1958 (stálo v prostoru mezi obcí a romskou osadou, resp. na místě kde dříve stávala osada). Družstvo zaměstnávalo jak neromské obyvatele, tak Romy. Obdělávalo se 960 ha půdy (z níž se dnes využívá pouze 160 ha), chovaly se zde ovce, krávy a prasata. V současnosti jsou „štátne majetky“, jak se družstvu obecně říká, v likvidaci. Budovy už neexistují, byly rozebrány na stavební materiál a z jejich rozkradení jsou obviňováni Romové, ačkoli o privatizaci podniku, převedení jeho inventáře do jiného družstva a následný krach se zasloužil právě jeden z místních neromských občanů. Obec může požádat Úřad práce, aby nabídl nezaměstnaným práci na tzv. „veřejně prospěšných pracech“ (VPP), a protože tyto nesmí být spojené s výrobní činností za účelem výdělků, jedná se většinou o úklidové práce v obci. Odpracování určitého počtu hodin při těchto příležitostech je podle nového zákona dokonce podmínkou pro vyplácení podpory v nezaměstnanosti. Veřejně prospěšné práce se zde konaly naposled v roce 2000, zúčastnilo se jich asi 20 lidí, z toho 5 Romů.

⁷ Srov. Kalibová, K. – Pavlík, Z. – Vodáková, A. (eds.): *Demografie (nejen) pro demografy*, Praha 1996, str 76

⁸ Například v roce 2002 se ze 760 narozených dětí v obci pouze 136 dětí narodilo v neromské části obce.

⁹ Údaje z Obecního úřadu v Chminianských Jakubovanech ze srpna 2003.

¹⁰ Na Slovensku se vyplácejí 4 druhy sociálních dávek – rodné přídavky, státní dávky sociální pomoci, podpora v nezaměstnanosti a důchody. Nedávné legislativní úpravy stanovily maximální možnou částku, jakou může rodina (bez ohledu na to, kolik má členů) ze sociálních dávek obdržet, což značně omezilo příjmy romských rodin.

Zastupitelstvo i starosta obce se volí přímou volbou, volební období je čtyřleté. V roce 1998 přišlo z celé osady k volbám do obecního zastupitelstva asi 86 Romů. Podle interpretace našich informátorů z romské osady to bylo proto, že starostka obce o jeden den uspíšila výplatu sociálních dávek, takže v den voleb se Romové místo plnění svých občanských povinností věnovali oslavám a utrácení právě nabytých peněz. Interpretace starostky samotné je pochopitelně značně odlišná, vinu klade nezájmu Romů o veřejné dění. Účast na posledních volbách byla potom již mnohem vyšší, přesné číslo však k dispozici nemáme. V předminulém volebním období měli místní Romové v zastupitelstvu pouze jednoho zástupce, v letech 1998–2002 měli již dva poslance, po posledních volbách, které se konaly v prosinci 2002, získali Romové v zastupitelstvu poprvé většinu (z devíti poslanců je nyní šest Romů).

Stručný historický vývoj obce

Obec na přelomu 15. a 16. století osídlili němečtí kolonisté, baníci a řemeslníci, kteří se zde začali živit jako zemědělci. Kvůli nepříznivým hospodářským podmínkám však později odešli dál do oblasti Spiše a obci po nich až do roku 1948 zůstalo jméno (do té doby měl název obce přívlastek „Německé“) – a pravděpodobně i silný vliv evangelické církve. Hlavním zdrojem obživy obyvatel obce bylo tedy vždy zemědělství, jistou dobu se zde těžilo i uhlí. Oblast byla proslulá také jako ovocnářský kraj, zejména pěstováním třešní.¹¹ Pro zdejší krajinu je typické podhorské, málo výnosné polnohospodářství. Pěstovala se zde pšenice, ječmen, oves, brambory a další plodiny.

Poloha obce, do které vede jediná přístupová cesta, uchránila její obyvatelé během 2. světové války přechodu fronty a přesunu vojsk, nicméně několik mladých lidí bylo odvedeno a několik jich padlo v bojích. Přestože na obyvatele romské osady se vztahovaly v té době platné zákony a nařízení (Romové například nesměli používat veřejné dopravní prostředky, město směli navštěvovat jen v určených hodinách apod.), rasová diskriminace a perzekuce ze strany Sloven-

---

¹¹ V obecní kronice se u nejstaršího zápisu (pravděpodobně z roku 1958) o dřívějších dobách dočteme, že evangelický farář, pokud měl oddat mladý pár nebo pokřtít dítě, vyžadoval, aby tito na památku zasadili „čerešničku“. Dalším dokladem pověsti obce coby ovocnářského ráje je dopis paní starostky prezidentovi republiky ze 7. 7. 1999 („Žiadosť o pomoc pri riešení nášho neriešiteľného problému“), cit.: „Tunajší kraj, do ktorého patrí aj naša obec, bol známy jako čerešnový háj. Každý rok sa len z našej obce vyviezlo niekoľko ton zdravých čerešní či už na kompót, džem, sirupy atď. Avšak v posledných rokoch se naše čerešňové háje zmenili iba na smutné dřevá bez koruny, vetiev, pretože naši rómovia chodia oberať čerešně so sekerami...“

ského štátu a německé armády, která v té době postihla značnou část romské populace na Slovensku¹² (zejména odvádění Romů do pracovních táborů nebo bourání romských osad), se jim do značné míry vyhnula. Podle místních pamětníků se o to zasloužil tehdejší starosta, který se „svých Cigánů“ zastal a zachránil je tak před odvedením do pracovního tábora. Obec byla osvobozena sovětskou armádou 23. 1. 1945 (o dva dny dříve Prešov, o den dříve okolní obce).

Hned po osvobození se zde ustavil národní výbor, oddíl lidové milice a organizace komunistické strany, které „vedly lid obce až do úplného vítězství socializace dědiny“¹³. V roce 1940 byl do obce zaveden elektrický proud, v roce 1954 telefonické a telegrafické spojení (plyn a rozvod vody nejsou v obci dodnes). V roce 1951 začal do vsi jezdit autobus, do té doby bylo nejbližší autobusové spojení v 7 kilometrů vzdálené sousední obci. V souvislosti s přestavbou vesnice na „*typ nekapitalistický*“¹⁴, která probíhala od roku 1948, začaly mizet domy se slaměnou střechou, které bývaly pro Chminianské Jakobovany typické; kroje se zde nenosí už od roku 1935–1940. Před rokem 1989 téměř všichni Romové z osady pracovali, ať už ve zdejším družstvu, na stavbách či v továrnách v Prešově, nebo v nově vznikajících průmyslových podnicích (například od roku 1946 kovohutě v Krompachách). Romové v této době v obci navštěvovali stejnou základní školu jako neromové (dnes jsou tyto školy oddělené, viz dále) a účastnili se povinných každoročních oslav, což vedlo k lepší vzájemné komunikaci a v některých případech i k uzavírání přátelských vztahů mezi oběma skupinami.

V roce 1945, 1948 a 1999 postihly obec, stejně jako řadu okolních lokalit, ničivé povodně. Jejimi oběťmi se stali hlavně obyvatelé romské osady, neboť voda smetla řadu jejich domků postavených přímo u potoka.

Vznik a počátky romské osady

*„V naší obci máme aj obyvatelov cigánskeho pôvodu. Je jich spolu 97. Z toho 45 detí do 15 let. Bývajú v drevených chatrčích i zemljankách. Kupujú psov, kone, zdechnuté ošípané, sliepky ... a jedia ich...“*¹⁵

¹² K problematice osudu Romů na Slovensku během 2. světové války viz např. Nečas, C.: *Pronásledování Cikánů v období Slovenského štátu*, Slovenský národopis 36, 1/1988, str. 126–135; Nečas, C.: *Diskriminace a perzekuce slovenských Cikánů v letech 1939–1945*, In: *Nové Obzory* 19 (1977), str. 125–152

¹³ Kronika obce Chminianské Jakobovany, nejstarší zápis (pravděpodobně z roku 1958), překl. aut.

¹⁴ Kronika obce Chminianské Jakobovany, nejstarší zápis (pravděpodobně z roku 1958)

¹⁵ Informace čerpáme ze Státního oblastního archivu (ŠObA) Košice

Nevíme přesně, kdy romská osada u obce Chminianské Jakubovany vznikla. Podle výpovědí našich romských informátorů osadu založili po válce tři bratři, kováři. Tito bratři měli pocházet z Kašavy a postupným přirozeným rozrůstáním jejich rodin měla vzniknout dnešní osada. Z historických pramenů víme, že po 1.světové válce už Romové v obci nějakou dobu žili, byly to sice tři rodiny, ale jen jedna z nich měla otce kováře. Výše uvedený příběh spíše než o skutečné události vypovídá o mýtizování historických postav a událostí (obyvatelé osad téměř všechny minulé události datují jako „velmi dávne“ – byť jde například o povodeň v roce 1999 – často se v nich objevují magická čísla /tři bratři/, jejich aktéři nabývají podoby nadlidských hrdinů a do vyprávění se často vloudí náboženské momenty – Boží hněv, varování, zjevení Panny Marie apod.). Nejspolehlivějším historickým pramenem je v tomto ohledu soupis „cigánského“ obyvatelstva z roku 1927¹⁵, protože například při sčítání lidu v roce 1921 jsou jako „Cigáni“ vedeny jen ty osoby, které se jako „Cigáni“ samy přihlásily, a tento pramen je tedy značně nespolehlivý (podobný přístup se uplatňoval například i při sčítání lidu v roce 1931).¹⁶ V roce 1927 byly v obci evidovány 3 romské rodiny, celkem 21 osob. Protože dva nejstarší evidovaní Romové se podle soupisu narodili v Chminianských Jakubovanech (tehdy byly ještě „Nemecké“) v 70. letech 19. století, máme jistotu, že nejméně jedna romská rodina zde žila již v poslední třetině 19. století.

Neromští obyvatelé obce uvádějí, že před druhou světovou válkou žila v obci jen 1 romská rodina, otec rodiny byl kovář a měl tři syny (zde je patrná obdoba s verzí obyvatel osady). Podle vyprávění těchto pamětníků Romové v meziválečném a poválečném období vyráběli řetězy, motyky, valky (nepálené cihly, vepřovice), koše z proutí a kořenů a podobně. Z nepálených cihel romské výroby byla vybudována většina „gadžovských“ domů v obci (dnes už tyto domy většinou nahradily budovy z cihel pálených). Romové chodili příležitostně pomáhat neromům při práci na poli, ale i v domácnosti, za což dostávali většinou potraviny. Zřejmě zde existovala jistá forma patronsko-klientského vztahu mezi Romy a neromy, který je dobře popsán v odborné literatuře.¹⁷ Tento vztah se často stvrzoval kmotrovstvím (nejstarší generace v osadě skutečně často měla „gadžovské“ kmotry, nejen z Chminianských Jakubovan, ale i z okolních vesnic). Donedávna ještě chodili Romové po vesnicích žebrať (tato činnost

¹⁶ Touto problematikou se podrobně zabývá Horváthová. (Horváthová, E.: *K otázke etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov*, Slovenský národopis 22, 1/1974, str. 4)

¹⁷ Nejnověji srv. např. monografickou studii na dané téma: Hajska, M. – *Fenomén křtu a kmotrovství v romských osadách*, diplomová práce na FHS UK, Praha 2003 (nepubl.)

byla často spojená s krádežemi), případně vinšovat na vánoce či koledovat na velikonoce. Takové vztahy dnes již mezi oběma komunitami nenajdeme.

Po druhé světové válce žilo v lokalitě kolem deseti romských rodin¹⁸ (podle jiných informátorů bylo těchto rodin 5-6)¹⁹. S popisem zdejší romské osady se setkáme například ve vzpomínkové knize Eleny Lackové, podle níž po válce v této osadě žili Romové v zemnicích.²⁰ Rovněž Milena Hübschmannová uvádí, že v Chminianských Jakobovanech žili Romové v zemnicích ještě koncem 50. let.²¹ Osada tehdy stávala na jiném místě, v prostoru mezi neromskou obcí a dnešní osadou, odkud ji později vytlačilo rolnické družstvo. JRD bylo (s velkou slávou, v obecní kronice je tento den uveden jako památný) založeno v roce 1958, o čtyři roky později potom bylo rozšířeno a „cigánské chatrče“, které této expanzi stály v cestě, byly zbourány. Místo nich byly „cigánům“ postaveny „v jarku“ (při potoce) „velmi pekné chaty pokryté škridlicou“.²² Populační nárůst, ke kterému po druhé světové válce v osadě došlo, byl zapříčiněn jak přirozeným přírůstkem zde již žijících obyvatel, tak přistěhováním několika nových příbuzenských celků z okolních osad, i z osad vzdálenějších, z oblasti Spiše. Tyto nové skupiny se pravděpodobně usadily v určité vzdálenosti od obyvatel původních (odpovídá tomu dnešní prostorové uspořádání osady), ale postupnou expanzí vytvořily všechny skupiny téměř kompaktní osídlení. V každodenním životě je však dodnes patrná distance mezi jednotlivými příbuzenskými skupinami, které od sebe dělí i hranice rituální nečistoty vedené uvnitř osady (ačkoli osada je „zvenčí“ za rituálně nečistou považována jako celek; rodiny, které se zde usadily po válce, tedy vůbec rituálně nečisté být nemusely a tuto nálepku mohly získat právě až životem zde).

Obecní kronika se o Romech zmiňuje nejčastěji v souvislosti s jejich bydlením. V roce 1962 uvádí, že „žijú v drevených kolibách“, o několik let později hovoří o tom, že si „cigáni“ začali stavět zděné domy z valků a tvárníc. V roce 1963 kronika informuje o tom, že v osadě je celkem 24 chatrčí, v roce 1965 mluví dokonce o 3 oddělených osadách před vesnicí. Dalším častým námě-

¹⁸ Terénní deník Tomáše Hirta, říjen 1999

¹⁹ Starostka obce, květen 2002

²⁰ „Před válkou jsme kolem téhle osady chodili na poutě. Lidé vypadali divoce, oblékali se do pytloniny a bydleli v dírách vyhloubených v zemi, zastřešených větvemi ve tvaru stanu. Větve byly zakryté obrácenými drny. Živili se tím, že skupovali po vesnicích psy, jedli je a sádlo prodávali do lékáren. Někdy vyráběli pro sedláky valky, vepřovice, nepálené cihly.“ Lacková, E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha, 1997, str. 229

²¹ Hübschmannová, M.: *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*, Olomouc, 1998, str. 39

²² Kronika obce Chminianské Jakobovany, zápis z roku 1962

tem kronikářových zmínek jsou stravovací návyky místních Romů („Jí koňské a psí maso, nejradši mají psí.“²³ „Romům nejvíce chutná psí maso, ale jedí i koň“²⁴). O způsobu života se dále dovídáme to, že romští muži pracují jako dělníci v Prešově nebo v místním JRD (to platí po celá 60. a 70. léta), téměř všichni jsou negramotní, rádi navštěvují filmová představení a nejraději mají válečné filmy (zápis z roku 1961), dále že většina romských žen je v domácnosti, případně se zapojují do práce jen při sběru brambor, že všichni berou velké sociální dávky, mají sklon ke krádežím (zápis z roku 1964), množí se různé trestné činy a přestupky (zápis z roku 1965). V roce 1967 kronikář informuje o tom, že celková životní úroveň obyvatelstva se zvyšuje, což se projevuje například tím, že i „cigáni“ si kupují rádia a televize. Naopak o rok později se dočteme, že životní úroveň „cigánských“ obyvatel zůstává pořád stejná. Z roku 1970 se dochoval zápis o tom, že se zde nezlepšily stravovací návyky, hygiena ani způsob oblékání. V roce 1985 si kronikář stěžuje na to, že z celkového počtu 509 Romů má jen 66 stálé zaměstnání, což je podle jeho soudu velmi málo. V roce 1987 kronika uvádí, že do osady byl zaveden rozhlas. Dalším častým námětem zápisů v kronice je špatná školní docházka dětí, nesezdaná soužití a manželství uzavíraná v raném věku (mezi 13. a 15. rokem) spojená s časnými porody romských dívek a žen.

Od roku 1974 se Romům začala věnovat velká pozornost z celostátního hlediska²⁵, která se však v popisované lokalitě žádným zásadním způsobem neprojevila. V roce 1976 byla při Městském národním výboru zřízena Komise pro řešení cigánské otázky, která zasedala jednou měsíčně a fungovala až do osmdesátých let. Od roku 1986 v obci působila sociální pracovnice z ONV, která měla „cigánskou otázku“ řešit, výsledky její práce ale neznáme. Po roce 1989 zaznamenáme v kronice terminologický posun, o obyvatelích romské osady se přestává mluvit jako o „cigánech“, a začíná se používat termín Rom/Romové.

Od 50. let začali někteří obyvatelé romské osady odjíždět za prací do Čech²⁶, zejména do Ústí nad Labem a České Kamenice, část odcházela i na severní Moravu. Z rodiny odcházel zpočátku jen muž, a když se mu podařilo usadit se v Če-

---

²³ Kronika obce Chminianské Jakubovany, zápis z roku 1962 (překl. aut.)

²⁴ Kronika obce Chminianské Jakubovany, zápis z roku 1964 (překl. aut.)

²⁵ K této otázce viz: Uhlová, A. – *Dopady asimilační politiky vůči Romům z období reálného socialismu jako jeden z faktorů současného vytváření enkláv sociálně vyloučených obyvatel*, in: Jakoubek, M., Hirt, T. – *Romové – kulturologické etudy* (v tisku; Čeněk & Západočeská univerzita)

²⁶ „Velké procento cigánů pracuje etšete iba prechodne, na krátky čas. Najčastejšie odídu do Čiech, tam pracujú mesiac až pol roka a potom sa vrátia do svojej osady a určitý čas nepracujú.“ Materiál ze zasedání Krajské plánovací komise rady KNV v Prešově z r. 1956, Šoba, Košice

Tomáš Hirt: Chminianské Jakubovany, říjen 1999

chách, přijela za ním později celá jeho rodina (resp. manželka a děti). Pokud se v Čechách usadit nedokázal nebo nechtěl, vrátil se po určitém čase zase domů na Slovensko a odjedy do Čech za prací potom využíval jako sezónní příležitost k výdělku. Některé rodiny v Čechách zůstaly natrvalo, jiné se po několika letech vrátily zpět do osady. K této pracovní migraci dochází i dnes, ale protože o pracovní příležitosti pro Romy už je v Čechách nouze, proměňují se tyto cesty často jen v návštěvy příbuzných a udržování sociálních kontaktů. Čechy jsou pro místní Romy stále zemí zaslíbenou, málokomu se ale podaří tam zůstat natrvalo, a pokud se v Čechách například ožení/vdá, často se potom stěhuje zpět do osady, která přirozeným způsobem řeší bytovou situaci mladého páru (říká se tomu „zrobiť si chyžu“).

Po roce 1989 většina zdejších obyvatel přišla o práci a dnes zde vyrůstá mladá generace (resp. jedna už odrostla, generační výměna zde probíhá rychleji, než je zvykem u většinové společnosti), která nikdy nepracovala. Vztahy s neromskou částí obce se zhoršily, protože členové obou skupin se přestali setkávat na pracovišti či ve škole. Fakt, že ani neromové práci nemají a slovenský venkov ekonomicky upadá a skutečnost, že Romové teď už v lokalitě mají početní převahu, ke zlepšování vzájemných vztahů nijak nepřispívá.

Náboženství a víra

„Ježíš je zástupcem Boha na zemi, děti. To je něco podobného, jako když tady paní Balážová je zástupkyní paní ředitelky“... „Kdo je zástupcem Boha na zemi?“ (děti): „Paní Balážová.“²⁷

Obec je rozdělena na katolickou a protestantskou část (má zde zastoupení římsko-katolická a luteránská církev), obě církve mají vlastní kostel („horní“ kostel je evangelický, „dolní“ katolický) i hřbitov. Poměr evangelíků vůči katolíkům mezi neromskými obyvateli je zhruba 2:1 (ve prospěch evangelíků). Evangelická církev má v obci silnou tradici, podle obecní kroniky se vypráví legenda, že v dobách protireformace chodila Marie Terezie po kraji a dotykem měnila kostely z evangelických na katolické. Místní občané ale byli horliví evangelíci, a tak vzali do rukou vidle a panovníci z obce vyhnali. Obyvatelé romské osady se hlásí k římsko-katolické církvi.

V obci působí katecheta, náboženství se ve škole vyučuje od 2. ročníku. Evangelický farář sídlí přímo v obci, pořádá zde každou neděli akce pro mládež a organizuje pěvecký sbor. Katolický farář dojíždí sloužit mše z nedaleké obce Křižovany. Katolický kostel v obci však Romové nenavštěvují, protože katolíci-neromové je tam neradi vidí – údajně se do kostela všichni nevejdou, a také „Romové ne vždy přijdou čistí“²⁸. Romové tedy chodí na mše do kostela v sousední vsi. Katolický farář se ovšem ke svým ovečkám chová dost nekřesťansky, neboť za každý církevní úkon vyžaduje přesně stanovenou finanční částku, případně odměnu v naturáliích (tou je nejčastěji láhev pálenky). Když Romové nezaplatí, nepokřtí jim děti, případně nepohřbí dědečka (to, že farář do osady nikdy nechodí, snad ani nemusíme zdůrazňovat, to je na východním Slovensku běžný standard). Katolický hřbitov v obci je rozdělen na romskou a neromskou část, takže místo, kam člověk může pohřbí své předky, je předem určeno tím, jestli se narodil jako Rom nebo jako „gadžo“²⁹. Romové jsou pohřbíváni do spodní části hřbitova a jejich hroby jsou oproti honosným neromským hrobům chudé a neudržované. Přestože se Romové hlásí ke katolické církvi, jejich religiozita je kontaminována nejrůznějšími pověrami a magickými praktikami,

---

²⁷ Z hodiny náboženství ve zvláštní škole v obci. Terénní deník Tomáše Hirta, listopad 1999.

²⁸ Z rozhovoru s evangelickou farářkou v obci, 20.5. 2001

²⁹ „Gadžo“ – „Ne-Rom, neromský vesničan, sedlák (v některých oblastech se tohoto označení užívá pro kohokoli, kdo není Rom, jinde pouze pro neromské sedláky...)“ Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A.: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998, str. 109

takže křesťanské prvky (jako je křest či svěcená voda) používají v jiné rovině, jako ochranu před uhranutím či působením zlých sil, kterými se osada jen hemží (nejznámější jsou *mule* – duchové mrtvých, a čarodějnice – *bosorky/gulidaj*). V interiérech romských příbytků se velmi často využívají náboženské motivy (kříže, obří nástěnné obrazy s Ježíšem či Pannou Marií); křesťanské svátky jako jsou vánoce, velikonoce či Svátek všech svatých zde patří mezi nejdůležitější události, nejvýznamnějšími okamžiky v životním cyklu obyvatel osady je potom křest a pohřeb (pojmané ovšem také v odlišném významu, než jaký mu přikládají církevní autority).

Školní aktivity a jejich vliv na romskou osadu³⁰

„[V Chminianských Jakubovanech] je tridsaťpäťčlenný učiteľský kolektív ... *Budujú si kolektív, aký tam chcú mať. Ak nechceš byť aktívny, nech sa páči, nik ťa tu nedrží. Majú tam asi pätnásť krúžkov, robia množstvo mimoškolských aktivít... Dá sa to robiť len preto, labo sú tu učiteľia a učiteľky, čo sa o to postarajú.*“³¹

V obci Chminianské Jakubovany funguje v současnosti pouze zvláštní škola („Špeciálna základná škola“), která se dnes rozrostla do čtyř budov roztroušených po vesnici, a kterou navštěvují výhradně romské děti od prvního do devátého ročníku. Neromské děti z Chminianských Jakubovan navštěvují školu v nedaleké obci Chminianská Nová Ves (v roce 2002 do této základní školy dojíždělo pouze jedno romské děvče z osady). V obci původně fungovala běžná základní škola, kterou navštěvovali jak romské, tak neromské děti. Docházka romských dětí zřejmě byla velmi nepravidelná, protože kronikáři si často stěžují na to, že Romové neposílají své děti do školy³², případně, že děti školu navštěvují jen v teplých obdobích roku, na podzim a koncem května, že chodí špatně oblečené a rodiče se o ně nestarají. Kronika dále uvádí, že děti jsou nehygienické, nemají výchovu, a ve škole kradou jídlo ostatním, protože trpí hladu.³³ V roce 1970 kronikář uvádí, že školní docházka dětí je špatná v podzimních měsících, kdy se chodí na brambory.

V roce 1965 byla na základní škole zřízena zvláštní třída pro romské děti, protože vyžadovaly zvláštní péči. O rok později byla otevřena ještě další taková třída, a protože k dispozici byly jen 3 učebny, bylo vyučování rozděleno na

³⁰ Informace v této kapitole pocházejí zejména z rozhovorů s ředitelkou a zástupkyní ředitelky zvláštní školy, kterým děkujeme za ochotu a vstřícnost.

³¹ Antalová, I. – *Chaos totalos. Správa z geta*, Praha 2002, str. 157

³³ Kronika obce Chminianské Jakubovany, zápis z roku 1961

2 „smeny“ – ranní a odpolední (toto rozdělení pro velký počet žáků přetrvává dodnes). V roce 1972 už fungovaly 3 „cigánské třídy“, které měly dohromady 61 žáků. V roce 1973 se v obecní kronice setkáme s první pozitivní zmínkou o Romech – kronika informuje o tom, že školní docházka romských dětí se zlepšila a Romové začali posílat své děti dokonce do mateřské školy. Obec zajišťovala romským dětem navštěvujícím mateřskou školu stravu a oblečení do školy zdarma. V roce 1977 byly v základní škole v Chminianských Jakobovanech zřízeny 2 třídy zvláštní („osobitné“) školy, do kterých chodily téměř všechny romské děti. Od roku 1980 zůstal v obci jen 1. a 2. ročník základní školy. Zvláštní škola, kterou navštěvovali výhradně Romové, potom měla 5 ročníků (a 86 žáků v tomto roce). V obci fungovala ještě mateřská škola, která byla rozdělena na 1 romskou a 1 neromskou třídu.

V roce 1986 byla základní škola v obci zrušena úplně a neromští žáci začali navštěvovat základní školu v jiné obci (neromští rodiče své děti ovšem do této základní školy často posílaly i předtím – i za cenu dojíždění – aby jejich děti nemusely sedět ve třídě spolu s „cigány“, kterých zde už tehdy byla většina). V obci zůstala pouze zvláštní škola zahrnující 1.–4. ročník, která se v následujícím roce rozrostla už do šesti tříd. V souvislosti se zavedením desetileté povinné školní docházky začínají romští žáci navštěvovat nejrůznější učňovské obory v nedalekém Prešově. V roce 1998 už jsou v obci 3 budovy zvláštní školy. Zvláštní škola byla později rozšířena do sedmého ročníku, a od školního roku 1998/1999 byla rozšířena na devět tříd.

Zvláštní školu v květnu 2002 navštěvovalo 280 dětí a zaměstnávala 35 učitelů. Vedení školy od prosince 2001 spolupracuje s holandskou nadací Spolu Slovensko, která má sídlo v Kremnici, a s Nadací Milana Šimečku³⁴. V obci bylo založeno komunitní centrum Spolu³⁵, v jehož rámci se pořádají sportovní utkání, výtvarné a literární soutěže a protidrogová prevence. Při škole byl založen také „drevárský“ a „prútikárský“ kroužek. Téměř 30 let zde funguje folklorní soubor, od roku 1998 škola každoročně v květnu organizuje pěveckou a taneční soutěž, které se účastní žáci zvláštních škol z celého kraje. Společenské akce, jako jsou výstavy, výtvarné soutěže, nebo oslavy státních svátků (velikonoce, den matek...) se konají téměř každý měsíc.

---

³⁴ Nadace usiluje o podporu vzdělanosti romského obyvatelstva, v tomto případě se snaží dětem usnadnit studium na učňovských oborech. Pokud děti nemají neomluvené hodiny, nadace jim proplácí náklady spojené s dojížděním do školy (obvykle do Prešova nebo do Staré Ľubovně).

³⁵ Program komunitního centra je následující : 1. Športovné podujatia, 2.Malá rodinná škola, 3. Príprava detí na vstup do školy, 4. Záujmové krúžky, 5. Klub „Rómsky talent“ , 6. Rómska púť do Gaboltova.

V rámci komunitního centra nabízí škola také přípravný ročník pro děti předškolního věku a jejich rodiče. Děti se zde učí recitovat básničky, zpívat písničky, učí se malovat, psát, číst, počítat, stříhat papír a podobně. Tyto aktivity jsou velmi důležité z toho důvodu, že většina dětí při nástupu do školy drží vůbec poprvé tužku v ruce, a nemá tedy vyvinutou potřebnou jemnou motoriku. Jiným handicapem, který si romské děti do první třídy přinesou, je jazyková bariéra – většina z nich do té doby používá pouze slovenskou romštinu. V roce 2002 byla možnost využít přípravného ročníku rodičům dětí předškolního věku nabídnuta poprvé, velký zájem však zaznamenaný nebyl. Zaměstnanci zvláštní školy se snaží udržovat kontakt s rodiči dětí, proto zavedli instituci tzv. „důvěrníkov“, tedy rodičů, kteří jsou ochotni spolupracovat se školou, kteří chodí hospitovat na hodiny a pomáhají, když je potřeba něco zařídit v osadě. Školní docházka se v posledních letech poměrně zlepšila, posíláním dětí do školy je totiž podmiňována výplata sociálních dávek (pokud má dítě více než 15 neomluvených hodin, rodičům jsou sníženy přídatky na děti).

O tom, zda bude dítě zařazeno do běžné nebo do zvláštní školy, rozhoduje psycholog, který každoročně dojíždí z Prešova, přičemž naprostá většina romských dětí (u kterých se ovšem setkáme i s řadou zdravotních handicapů, nejčastějším je podle slov paní ředitelky hluchota) je po provedení testů zařazena do zvláštní školy. V každé třídě je 10–12 dětí, z nichž pravidelně alespoň jedno nebo dvě fetují (čichají toluen, nejlevnější, nejdostupnější, a v romských osadách nejrozšířenější droga) – v takových případech učitelé děti posílají domů. Učební pomůcky si děti nenosí domů, ale nechávají přímo ve škole, rodiče totiž často řešili akutní nedostatek podpalového materiálu právě školními sešity. Dalším problémem, kterému musí čelit učitelský sbor, je výrazná absence dětí v době výplaty sociálních dávek a v době významných rodinných událostí (svatba, pohřeb). Učitelé se dále potýkají s raným těhotenstvím romských dívek – ve škole se setkávají s 13–14-ti letými matkami. Snaží se tuto situaci řešit sexuální výchovou ve škole a propagací antikoncepce, ale podle jejich vlastních slov je celé toto úsilí marné.

V obci funguje rovněž mateřská škola, v roce 2002 ji však navštěvovalo pouze 5 romských dětí, které podle slov paní ředitelky patří právě mezi děti bezproblémové, tedy ty, které umějí slovensky a jejichž rodiče jsou ochotni za mateřskou školu platit.

V květnu 2002 studovalo 23 romských dětí z jakubovské osady na učňovských oborech (zedník, tesař, malíř, kuchařka, švadlena). Zejména dívky mají problémy s dokončováním školy, protože v době, kdy ještě chodí na základní školu (případně na „učňák“), jsou ve svém společenství považovány již

za dospělé, hledají si partnera a brzy po jeho nalezení přicházejí do jiného stavu. Podle slov učitelů zdejší školy končí naprostá většina dívek učňovské obory ve druhém ročníku, protože se stávají matkami. Chlapci potom mají situaci jednodušší, při dokončení školy jsou však téměř všichni již otci.

Základní informace o romské osadě

Přestože podle údajů starostky obce žilo v květnu 2002 v romské osadě u obce Chminianské Jakubovany 1100 obyvatel, při posledním sčítání lidu (26. 5. 2001) se zde k romské národnosti nepřihlásil nikdo. Důvodem pro nepřihlášení se k romské národnosti je obvykle skutečnost, že kategorie národnosti je Romům nesrozumitelná, často ji zaměňují za státní příslušnost, případně mají strach, že pokud by romskou národnost uvedli, přišli by o některá svá občanská práva (například by jim byly pozastaveny sociální dávky).

Romové žijící v osadě patří do skupiny slovenských Romů³⁶. Endoetnonymum této skupiny je většinou „Roma“, Olašští Romové je označují apelativem Rumungri. Obyvatelé osady sami sebe nazývají Romové, někdy ale také Cigáni (toto označení nevnímají jako hanlivé, chápou je jako překladový termín do slovenštiny). Vymezují se zejména proti skupinám olašských Romů, které ostře vnímají jako skupinu odlišnou a jim samým nadřazenou. V sociálním styku uvnitř své komunity Romové používají téměř výhradně slovenskou romštinu, při kontaktu s obyvatelstvem majoritním potom šarištinu. Někteří Romové částečně ovládají i češtinu, protože v Čechách pracovali, strávili zde určitou dobu při výkonu vojenské prezenční služby nebo ve vězení. Nejrozšířenější příjmení, se kterými se v osadě setkáme, jsou Horvát/Horváth (v květnu 2002 jich bylo v osadě 414), Mírka (192) a Holub (171), dále potom Lacko, Pokuta, Červeňák, Žiga, Kaleja, Gábor a několik dalších.

Osada je sociálně i prostorově značně diferencovaná – někteří neromové mluví dokonce o několika nezávislých osadách, sami Romové potom říkají „tady je vlastně osad pět“³⁷. Osadu tvoří několik velkých příbuzenských celků, které budeme nazývat fajty. Fajta³⁸ je romské slovo, které bychom mohli zhru-

---

³⁶ „Označení slovenský se vžilo zejména v odborné literatuře proto, že příslušníci této skupiny žili několik století na Slovensku, a to usedle.“ Hübschmannová, M.: *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*, Olomouc, 1998, str. 20; srov. též Hübschmannová, M.: *Několik poznámek k hodnotám Romů*. In: *Romové v České republice 1945–1998*, Praha 1999, str. 18

³⁷ Informátor E.Ž., 36 let, prosinec 2000

³⁸ „Fajta“ – 1. rod, příbuzenstvo (v mužské/ženské linii); 2. pokolení. Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A.: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998, str. 106.

Tomáš Hirt: Chminianské Jakubovany, říjen 1999

ba přeložit jako velkorodina či rod. Vymezuje se nejčastěji patrilineárně a zahrnuje 5–6 generací. Fajty se obvykle odvozují od společného mužského předka, který už nežije, a trvají, dokud žije alespoň jeden z jeho synů. Označují se většinou jménem tohoto mrtvého předka.³⁹ Členové jedné fajty nemusí být nutně nositeli stejného příjmení (nicméně mohou, v naší lokalitě například fajta „Holubovců“) – fajta „Pastierkovců“ se může skládat například z komplexních rodin „Horvátovců“, „Červeňákovců“ a „Pokutovců“, fajta „Pervalovců“ zase třeba z komplexní rodiny „Žigovců“ a „Mirgovců“. Termínu komplexní rodina by pravděpodobně odpovídal romský výraz „famelija/familija“⁴⁰ (jeho použití však kolísá, proto se mu raději vyhneme). Komplexní rodinu v našem pojetí tvoří obvykle zakládající pár a jeho ženatí synové se svými manželkami a nesezdanými dětmi (případně někteří již dospělí ženatí synové těchto synů se svými manželkami a dětmi). Její genealogická hloubka je tedy 3–4 generace. Komplexní

³⁹ Dva příklady z naší lokality – fajta nazývaná „Pervalovci“, odvozovaná od muže, který měl přezdívku „Pervalo“ („Břichatý“), nebo fajta „Pastierkovců“, pojmenovaná po od zakladateli, kterému se v romském společenství říkalo „Pastierko“

⁴⁰ „Famelija/familija“ – 1. Rodina (širší), příbuzenstvo; 2. Příbuzný. Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A.: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998, str. 106.

rodina se vyznačuje společným příjmením, komplexní rodiny tedy mohou být například „Horvátovci“, „Žigovci“ či „Pokutovci“. Komplexní rodina bývá exogamní, na její členy se vztahuje zákaz incestu.

Osada je tvořena několika takovými fajtami, které se skládají z komplexních rodin. Jednotlivé fajty se nepovažují navzájem za příbuzné a vůči členům ostatních fajt se silně distancují, což se projevuje i v prostorovém plánu osady. Zakladatelé těchto fajt byli bratři, případně bratřanci, pocházejí tedy původně z fajty jediné. Přírozeným přírůstkem se fajty rozštěpily, vytvořily se fajty nové, a byly nastoleny nové sociální hranice. K tomu bylo využito genealogické manipulace, původ skupiny se začal odvozovat od jednoho ze synů zakladatele fajty původní, a příbuzenský vztah s rodinami jeho bratrů (tedy s členy ostatních fajt) se přestal vymezovat. Tento proces štěpení je na druhé straně vyvažován čestnými sňatky uzavíranými jak uvnitř fajt (zamezuje se tak jejich dalšímu štěpení), tak mezi jednotlivými fajtami.⁴¹

Ještě v 50. letech bydleli Romové na místě, kde bylo později postaveno JRD (Jednotné rolnické družstvo), potom se přestěhovali na místo dnešní osady. V její hlavní, největší části dnes žije asi 700 lidí. Jak se původně jednotlivý příbuzenský celek (původní fajta) postupně diverzifikoval a stratifikoval, prostor osady se členil na různé části. Některé komplexní rodiny se propadly na sociální dno, což se odrazilo v tom, že si jejich členové si začali stavět „chýžky“ na druhé straně potoka, kde původně žádné nebyly, a také stále dál po jeho proudu. Jiné komplexní rodiny sociálně povýšily a stěhovaly se stále více „výš“ vertikálně (na kopec) i horizontálně (proti proudu potoka). Z komplexních rodin se staly fajty, které se odvozují od jednoho předka, přičemž se „zapomnělo“, že tito předkové byli bratři (pokud se nezapomnělo, alespoň se to nezdurazňuje). Nově vzniklé fajty se deklarují jako navzájem nepřibuzné a rituálně nečisté (do prostoru cizí fajty se nechodí a už vůbec se nepřijímá pohostinnost lidí, kteří zde bydlí). Naprostá většina sňatků se uzavírá mezi členy jedné fajty žijícími v popisované lokalitě, životním partnerem se dále může stát také člen fajty, který žije v osadě jiné, až potom se vybírá mezi členy fajty ze stejné lokality, která se označuje za nepřibuznou (která ovšem vznikla ze stejné původní fajty).

Kromě této hlavní části osady najdeme ještě na druhé straně cesty dva prostorové útvary nazývané „jarky“⁴². Prvnímu z nich se někdy také říká „pri kri-

⁴¹ Popisu a analýze jednotlivých typů příbuzenských skupin v romské osadě se podrobně věnujeme jinde. (Budilová, L., – Jakoubek, M. – *Příbuzenství v romské osadě*, in: Jakoubek, M., Hirt, T. – *Romové: kulturní a genealogické etudy* (v tisku). Čeněk & Západočeská univerzita)

⁴² „Jark“ – doslova potok, místně též údolíčko, kudy potok protéká.

ži“ (název vznikl od dřevěného kříže stojícího u silnice). Tyto části osady obývají jak potomci původní fajty, tak skupiny, které se přistěhovaly z osad jiných a s těmito původními obyvateli se spojily sňatky. Po několika stech metrech směrem k obci je vlevo od silnice tzv. „bytovka“, budova patřící Obecnímu úřadu, kterému její obyvatelé však už několik let neplatí nájem. Tento objekt jako celek je jak prostorově, tak sociálně, oddělen od zbytku osady (říká se o něm, že je to „stát ve státě“⁴³). Příbuzenská skupina, která tuto část obývá, však rovněž pochází z jediné původní fajty stejně jako naprostá většina dnešních obyvatel osady. Poslední lokalitou, která je součástí romské osady, je tzv. dům „U Skalických“ (pojmenován po bývalém majiteli, který dům odprodal Romům, a protože ten stojí na samém začátku neromské obce, byla po této transakci posunuta značka s názvem obce tak, aby do ní objekt nemohl být počítán). V tomto domě a jeho nejbližším okolí bydlí kolem stovky lidí, kteří s ostatními Romy také udržují minimální styky. Za pozornost stojí, že v obou posledně zmíněných částech dochází k předávání příbuzenské posloupnosti v mateřské linii, obě fajty jsou také pojmenovány po ženách (v jednom případě dokonce po ženě žijící).

Sociální distance vůči členům ostatních příbuzenských skupin se neprojevuje jen uvnitř osady, ale pochopitelně i v perspektivě interesadní. Členové jednotlivých fajt z jednotlivých osad v okolí se obvykle vzájemně velmi dobře znají (ze školy, z autobusu, od lékaře, z úřadu apod.), umějí každého zařadit do patřičné rodiny a lokality, vztahy překračující rámec příbuzenství zde však neexistují. Obyvatelé osad neudržují žádné přátelské či pracovní vztahy, sociální kontakty se omezují na příbuzné, kteří žijí jak v samotné osadě (tedy na členy jedné fajty, která se obvykle manifestuje právě v prostorovém uspořádání osady), tak v osadách okolních (takže členové každé příbuzenské skupiny udržují styky jen se svými příbuznými, ať už bydlí zde, nebo v jiné osadě).

Stavby, se kterými se v osadě setkáme, se obvykle nazývají „chyža“, romsky potom „kher“ (dům, nebo také pokoj). Jsou to obvykle jednoprostorové objekty, sociálně silnější rodiny mají ve svém obydlí místnosti dvě, s třípokojovými „chyžkami“ se setkáme opravdu výjimečně. Použitý stavební materiál odpovídá možnostem zdejších obyvatel – nejvíce se využívá dřevo, jehož je v okolních lesích dostatek, dále potom hlína a další druhy materiálu, který je zrovna k dispozici (vlnitý plech, umělé hmoty apod.). Vícepokojové a zděné domy mají jen osoby nejbohatší, s nejvyšším sociálním statutem (kteří jsou často zároveň lichváři), v posledních letech ale vyrostla v osadě řada nových „murovaných“ domů postavených z materiálu z bývalých „štátních majetkov“.

⁴³ Informace od M.P., ředitelky zvláštní školy v obci.

Romská obydlí v osadě jsou v naprosté většině postavena bez stavebního povolení a většina zdejších obyvatel nezná ani majitele pozemku, na němž jejich obydlí stojí. Podle údajů z obecního úřadu stojí pouze 5 romských příbytků na pozemku, který patří jejich majitelům. Do roku 1994 dostávaly stavby v osadě popisná čísla, dnes už tomu tak není, protože podle zákona může dům dostat popisné číslo jen na základě kolaudačního schválení. Romové s popisnými čísly beztak nakládají po svém – pokud se majitel domu v rámci osady přestěhuje, popisné číslo nezůstane spojeno s objektem, kterému bylo přiděleno, ale přestěhuje se společně s jeho majitelem.

Za pozornost stojí výzdoba interiérů – dominují zde zejména kříže a obrázky svatých, dalšími nezbytnými doplňky jsou potom rodinné fotografie (Romové často do jednoho většího rámečku, který zrovna mají doma, poskládají řadu fotografií menšího formátu tak, že se vzájemně překrývají a často není vidět například hlava zobrazené osoby), umělé květiny a obří náramkové hodiny. Některé ženy dokáží velmi originálně vyzdobit svůj interiér – například pomalování stěn vodovými barvami, polepením zdí předními stranami krabic od pracích prášků či vyzdobením celého pokoje panenkami.

Do osady není zavedena přístupová cesta, vodovod (ten má pouze jediný dům v osadě, který patří Obecnímu úřadu), kanalizace ani plyn. Většina obyvatel osady čerpá vodu z několika studen, přičemž okruh lidí používajících jednu studnu odpovídá vymezení širší rodinné formace – fajty (používání jedné studny členy různých fajt je z důvodů rituální nečistoty nepřipustné). Elektrický proud v osadě zaveden je, platby za elektřinu se Romům strhávají každý měsíc při výdeji sociálních dávek. Nové stavby elektřinu zavedenou nemají a oficiální cestou toho ani nelze dosáhnout, protože elektrárny pro zavedení proudu vyžadují předložení stavebního povolení, které v osadě nikdo nemá. Tato situace se většinou řeší tak, že elektrický proud si Romové sami „načerno“ zavedou od některého z příbuzných, a tomu potom platí poplatky s používáním elektřiny spojené (okruh lidí „napojených“ na jeden zdroj také kopíruje příbuzenské linie). Všechny domácnosti topí dřevem, které získávají z okolních lesů.

Jak už jsme zmínili, všichni obyvatelé osady žijí ze sociálních dávek. Část takto získaných peněz nahrazují poukázky na potraviny (příděl na rodinu), které v místním obchodě vyměňují za potraviny⁴⁴. S řemeslníky už se dnes v osadě téměř nesetkáme – valky už se nevyrábějí, není po nich poptávka, a mladá gene-

---

⁴⁴ Jeden z přešovských supermarketů, proslulý tím, že jeho zákazníci tvoří z převážné většiny Romové, zavedl nedávno možnost nakoupit si jakési „poukázky“, které potom zákazníci mohou směňovat za potraviny. Podle naší hypotézy je to právě reakce managementu podniku na specifické potřeby většiny svých zákazníků.

Tomáš Hirt: Chminianské Jakubovany, říjen 1999

race už je ani neumí dělat. Ještě dnes vyrábí jeden muž v osadě košíky a metly z proutí, které prodává neromům v obci. Stále se zde vyrábí a prodává žádané psí sádlo. Z celé osady pouze jeden Rom chová domácí zvířata (kozy a slepice), před chyškou má dokonce zeleninový záhonek. Jeden z úžerníků (tj. lichvářů, viz dále) cvičí psy, které potom prodává prešovským policistům. Několik mužů si přivydělává sběrem starého železa a jedna rodina příležitostně (když zrovna nemají nástroje v zastavárně) hraním na zábavách po okolních vesnicích, což je pro ně forma příležitostného výdělku. Tím jsme veškerou výrobní a výdělečnou činnost osady vyčerpali, nepočítáme-li různé obchodní aktivity, jako je například distribuce a prodej cihel ze „štátnych majetkov“ do okolních osad, nebo nakupování potravin v obchodě a jeho rozprodávání v osadě za dvojnásobnou cenu.

V osadě je stejně jako v naprosté většině východoslovenských romských osad rozšířena instituce tzv. „úžery“⁴⁵, tedy půjčování na nepřiměřeně vysoký

⁴⁵ Úžera=lichva; půjčování peněz na 100% a vyšší úrok. Fenomén v romských osadách velice rozšířený (byť nepůvodní) přispívající k rozkladu jejich sociální organizace. Zadlužené osoby nejsou schopny neustále narůstající dluh splatit, čímž vznikají téměř nepřekonatelné socioekonomické rozdíly uvnitř osad samotných, které brání jakýmkoli rozvojovým a integračním aktivitám (pro úžerníka je takový stav výhodný a s jeho změnou by o svou pozici přišel).

úrok. „Úžerníků“ je v osadě několik, půjčují většinou v rámci své vlastní širší příbuzenské skupiny. Jsou jimi často ti nejchytřejší a nejlépe sociálně postavení lidé. Úžerník má obvykle jeden z nejlepších domů v osadě, ověčený statusovými symboly (satelit, auto zaparkované před domem apod.), tento fakt se často manifestuje i v prostorovém uspořádání osady (úžerník bydlí na kopci, nikdy nebydlí u potoka, ve kterém se kumulují odpadky od ostatních velkorodin – které se považují za nečisté – a který hrozí záplavami). Přestože je lichva nezákonná, málokdy se podaří z jejího provozování někoho usvědčit, protože naprostá většina osob je na „svých“ úžernicích závislá, a nenajde se tedy nikdo, kdo by proti nim šel svědčit. Dluhy úžerníkům někdy dosahují nevyčísitelných částek, takže klienti jim potom při výplatě sociálních dávek odevzdávají všechny své peníze a hned si zase určitou částku půjčí. Úžerníci jsou podle slov paní starostky i mezi neromskými obyvateli v obci.⁴⁶

Degešiko vatra⁴⁷

„Procházeli jsme kolem osady, kde žili Romové v zemljankách. Díra vykopaná půl metru do země, třikrát tři metry, a nad tím stříška z větví pokrytá obrácenými drny, uprostřed otvor, kudy vycházel kouř. Ve vstupním otvoru visela pytlovina. Tihle Romové jedli psy!“

Největším specifikem zkoumané romské osady je skutečnost, že osada jako celek je považována za rituálně nečistou, degešskou⁴⁸. Místní Romové jsou proslulí zejména pojídáním psů, ale součástí jídelníčku jsou zde často i koně a další zvířata. Romština má pro rituálně nečistého Roma řadu označení – rikoňara, pšara, koňara, močkoša, degeša, dubki.⁴⁹ Obyvatele osady u Chminianských Jakubovan Romové z jiných osad nazývají nejčastěji buď *degeša*, nebo *rikoňara/rukoňara* (ve volném překladu „pojídači psů/psožrouti“). Požívání rituálně nečistého jídla, zejména masa (za takové jsou považovány i kočky, žáby, hadi apod.), je přitom dnes v dané oblasti jedním z hlavních znaků degešství.

⁴⁶ Z vlastní zkušenosti známe případ neroma, který si našel v osadě partnerku, a když zjistil, jak se snadno dají vydělat peníze, půjčil si v bance 30.000 slovenských korun, které potom rozpůjčoval Romům v osadě. Teď už jezdí jen každý měsíc vybírat úroky.

⁴⁷ „Degešiko vatra“ – „Osada, v níž žijí Romové s nejnižším společenským postavením.“ Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A.: *Romsko-český, česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998, str. 83

⁴⁸ „Degešis“ – „Špinavý, nepořádný, člověk, který se živí nečistým (rit.) masem (koňským, psím, zdechlinami); i nadávka.“ Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A.: *Romsko-český, česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998, str.83

⁴⁹ Šebková, H., Žlnayová, E.: *Romaňi čhib. Učebnice slovenské romštiny*, Praha, 1999. str. 140

Podstatou institutu rituální nečistoty⁵⁰ je víra v nehmotnou, magicky chápanou substanci, která svou přítomností znečišťuje svého nositele. Rituálně nečistou osobou se člověk může 1) stát (a to doživotně, neboť této kvality se již není možno zbavit) během svého života kontaktem (zejména sdílením jídla) s osobou již rituálně nečistou, ale může se jí i 2) narodit, jsou-li jeho rodiče rituálně nečistí; rituální nečistota je totiž připsaným statutem, který je dědičný. Skutečnost, že rituálně nečistým se může člověk narodit, pak významným způsobem ovlivňuje sociální organizaci romské osady, která se z tohoto důvodu významně podobá struktuře indické společnosti kastovní, což je logické, neboť je patrně jejím přímým dědicem. Velice důležitý je také fakt, že kvalita rituální nečistoty ovlivňuje hodnotu lidství svých lidských nositelů a vpsledku se dotýká kvality jejich ontologického statusu. Lidství je zde tedy chápáno jako hierarchicky diferencovaná kategorie, jejíž jednotlivé úrovně jsou si primárně nerovny co se jeho kvality, resp. hodnoty týče. Představa univerzálního rovného lidství v romské osadě absentuje.

Vzhledem k těmto skutečnostem se popisovaná lokalita ocitá na samém dně v hierarchii romských osad v širokém okolí. O svou pozici na sociálním dně se však dělí ještě s několika okolními romskými osadami, jako jsou například Hermanovce, Svinia či Jarovnice – obyvatelé těchto osad velmi úzkostlivě deklarují vlastní „čistotu“ a za nečisté označují obyvatele osad zbývajících. V rámci osady se potom setkáme s obdobným deklarováním „čistoty“ vlastní rodiny/fajty oproti „degeštví“ fajt ostatních (viz dále). Skutečnost, že zdejší Romové jsou považováni za „nečisté“, má závažné důsledky pro jejich vztahy s Romy „čistými“. „Žužo Rom“⁵¹ nesmí společně s „degešem“ konzumovat jídlo, případně mu jej sice může nabídnout, ale nádobí, které se tímto stykem znečistilo, už nesmí znovu použít. Nečistá je i studna, kterou degeš používá, stejně jako jeho oblečení. Zákaz sexuálního styku, potažmo sňatku, s Romem rituálně nečistým vede ke značné vnitrosadní endogamii osady u Chminianských Jakobovan. Místní romské společenství je tak poměrně uzavřeným celkem, který je však i vnitřně značně diferencovaný (lidství ani zde není univerzální, i v rámci

⁵⁰ Při následujícím vymezení tohoto konceptu se opíráme zejména o dílo M. Hübschmannové. Jsme si vědomi, že se jedná o jedno z možných vysvětlení dotyčných skutečností, zároveň se však domníváme, že právě empirický materiál z romské osady u Chminianských Jakobovan explikační platnost tohoto konceptu pro romské osady výrazně podporuje.

⁵¹ „Žužo Roma“ – „Romové, kteří nejedí rituálně nečisté maso (koňské, psí) a obvykle žijí na vyšší sociální úrovni.“ Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A.: *Romsko-český, česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998, str. 291.

osady najdeme „lepší“ a „horší“ osoby, resp. rodiny⁵²). Většina rodin (za jednotku zde budeme považovat rodinu a nikoli jednotlivce, protože to odpovídá sociálnímu uspořádání romské osady) označuje sebe sama za rituálně čisté, ostatní potom za nečisté (pan Horvát tak říká, že oni psy nejlí, zato Holubovci ano; Holub zase prohlašuje, že on by psa nikdy nepozřel, ale Mirgovci to dělají běžně; a Mirga samozřejmě tvrdí, že jejich rodina psy nikdy nejedla, ale Horvátovci to dělají všichni).

Jakubovanští Romové skupují psy po „gadžovských“ vesnicích i romských osadách v okruhu až padesáti kilometrů. V některých osadách se dokonce Romové programově věnují chovu psů na prodej Jakubovanským Romům – mají tak zaručenou poptávku a jistý zisk.

Vztahy mezi osadou a obcí

„Oblíbila jsem si jednu osadu, které se každý slušný Rom vyhýbal. Žili v ní rikoňara, pojídači psů. ... Jednou jsem přijela služebně do vesnice, ke které rikoňarská osada patřila... vystoupila jsme z autobusu, náves plná lidu, sedláci měli v rukách kosy, vidle, kůly. Křik, vzrušení, rozčilení: „Vytlučeme je! Vytlučeme je, farahúny černý! Pakáž cikánskou!... cikáni ukradli kůly z ohrady pro dobytek, krávy se dostaly ven a pošlapaly úrodu. Zuřivost rostla. Dav sedláků se chystal vykročit k osadě.“⁵³

Romská osada je, přinejmenším v sociální sféře, celkem relativně autonomním, ekonomicky je potom téměř plně závislá na státu, jehož je součástí. Ačkoli romská osada a obec, k níž osada přísluší, jsou na první pohled absolutně oddělené celky (a jejich vzájemné vztahy jsou nabity silným negativním emocionálním nábojem), přesto zde na určitých rovinách dochází ke vzájemné komunikaci a spolupráci.

Postoje neromských obyvatel obce k „jejich“ Romům se odvíjejí z každodenní (a většinou negativní) zkušenosti, nelze je tedy obviňovat z nepodloženého paušálního odsuzování skupiny – jejich chování a vyjadřování se o Romech nepramení totiž pouze ze stereotypů, ale i z přímé žité zkušenosti (která je ovšem mnoha předsudky a stereotypy kontaminována). Vyčítají svým romských sousedům řadu věcí – od pojídání psů, způsobu bydlení, chování a vů-

---

⁵² „To už ani nejsou lidi, to jsou spíš napůl lidi a napůl zvířata“. Podobnými slovy často popisují Romové z Jakubovan „ty druhé“, tedy nečisté, horší Romy ze stejné lokality. Informátor F. H., 36 let, listopad 2001.

⁵³ Lacková, E.: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha, 1997, str. 229.

bec životního stylu, až po závislost na sociálních dávkách, časté krádeže, kriminalitu, agresivitu, ale i údajné incestní vztahy. Ke konfliktům dochází nejčastěji kvůli krádežím, kterých se Romové v obci údajně dopouštějí – jedná se zejména o krádeže polní plodin, ale i psů (z toho důvodu obyvatelé Chminianských Jakubovan označují svou obec za místo, kde „*Nie pes stráží človeka, ale človek psa*.“⁵⁴ Latentní konflikt čas od času přeroste v otevřenou agresi, podobně jako v citaci na začátku kapitoly. Například těsně po revoluci v roce 1989 Romové na zábavě v nedaleké obci zabili jednoho „gadže“, neromové potom chtěli osadu vypálit (nakonec k tomu nedošlo, neznáme však podrobnosti celé události). Podobná situace se opakovala v roce 1995, kdy místní Romové napadli řidiče autobusu a „gadžové“ se opět chystali vtrhnout do osady a vypálit ji. Situaci nakonec urovnala starostka obce, takže k incidentu nedošlo.⁵⁵ Vzájemná nevraživost v porevolučních letech spíše narůstá, přispívá k ní pravděpodobně špatná ekonomická situace v regionu, stejně jako stále se zvyšující početní převaha Romů (Romové v konfliktních situacích často vyhrožují, že „když se jim něco nebude líbit, přijdou „gadžům“ vymlátit vesnici“⁵⁶).

Na všech veřejných místech se setkáme s rozdělením na „romskou“ a „neromskou“ část – tak je například přední část autobusu vyhrazena „gadžům“, zadní potom Romům. Stejně tak je rozdělena i místní krčma – Romové sedávají výhradně v přední místnosti tohoto zařízení, neromové potom v místnosti druhé, vzdálenější od vchodu. Romové nakupují v obou místních obchodech, rozdíl je zde pouze v tom, že v jednom z nich mohou nakupovat na dluh a ve druhém ne. Obsluhující personál v hostinci i v obchodech Romům všech věkových kategorií zásadně tyká, se stejnou praxí jsme se setkali i v dopravních prostředcích či v nemocnici.

Tyto na první pohled striktně oddělené celky situované v těsném sousedství spolu však přesto v určitých sférách kooperují (na manifestní rovině je ovšem oddělenost obou „světů“ silně deklarována, zejména ze strany „gadžovské“). Jedná se zejména o oblast tzv. „šedé ekonomiky“⁵⁷, ve které neromští občané Chminianských Jakubovan a okolních vesnic projevují značnou flexibilitu a schopnost využít ve svůj prospěch některých charakteristických rysů v chování Romů. Tak

⁵⁴ Informátorka E.I., 45 let, březen 2001

⁵⁵ Informace od starostky obce. Terénní deník Tomáše Hirta, říjen 1999

⁵⁶ Z rozhovoru jednoho místního Roma s řidičem autobusu, vyslechnutého na cestě z Jakubovan do Prešova, říjen 2001

⁵⁷ Srv.: Kužel, S. – *Skrytá ekonomika segregace a kolektivní paternalismus aneb Proč je třeba porozumět situaci slovenských vesničanů – monitoring z rubové strany*, in: Kužel, S. (ed.) – Terénní výzkum integrace a segregace, Plzeň/Praha 2000, str. 144–164.

se například setkáme s lidmi, kteří Romům poslouží tak, že jim až do osady přivezou různé druhy zboží (zejména potraviny, ale i kosmetiku apod.), které zde prodávají za dvojnásobnou cenu, než je ta, za kterou se stejný artikl dá koupit ve dva kilometry vzdáleném obchodě (nutno ovšem dodat, že této činnosti se věnují i někteří Romové přímo z osady). Romové tuto službu kvitují s povděkem a váží si jí, stejně jako už zmiňovaného půjčování peněz na stoprocentní úrok – „oběti“ úžerníků (ať Romů či neromů) jsou svým „zachráncům“ vděčné, že jim pomohli z nouze. S celou sérií „služeb“ nabízených místním Romům se potom setkáme zejména ve dnech výplaty sociálních dávek – přímo u Obecního úřadu stojí nejen pojízdná prodejna s ovocem a zeleninou, ale například i auto, jehož šofér vás za úplatek 200 slovenských korun ochotně odveze na nákup do sousední vsi a zpět do osady. Obchody si zajistí na tyto dny mimořádné zásobování a přímo v osadě se setkáme s řadou „překupníků“ s různým zbožím (pravidelně se zde například objevují nákladní vozy s bramborami a dalšími trvanlivými surovinami).

Závěr

Tento krátký náčrt historicko-etnografické situace romské osady u obce Chminianské Jakubovany rozhodně neposkytuje vyčerpávající informace o zvolené lokalitě a ani to nebylo jeho účelem. Záměrem autorů bylo stručnou formou prezentovat základní charakteristiky této svou povahou výrazně atypické romské osady, o níž se v nejrůznějších odkazech zmiňují (ovšem pouze na základě informací „z druhé ruky“ a z doslechu, případně z letmé návštěvy) takřka veškeré publikace (či mediální zprávy) týkající se problematiky těchto formací na východním Slovensku. V bezezbytku všech studiích je tato osada popisována jako nejhorší, zaujímavější pozici na dně žebříčku srovnávacího situací romských osad daného regionu a to jak v perspektivě majoritní společnosti, tak i z pozice jejich obyvatel samotných. Chtěli jsme proto ukázat, že se nejedná o žádné „peklo na zemi“, ale o uskupení, které prošlo zajímavým historickým procesem utvářejícím jeho dnešní podobu, o svět, v němž nalezneme srozumitelné a přehledné lidské interakce, jež se však od těch, které jsou normou v majoritní společnosti v mnoha ohledech výrazně liší.

Romská osada u obce Chminianské Jakubovany je osadou v mnoha ohledech velice atypickou. Jevy, které jsou v jiných lokalitách marginální, nebo postupně zanikají a mizí jsou zde stále ještě faktory výrazně ovlivňujícími její sociální uspořádání, resp. všednodenní aktivity. Zejména koncept rituální nečistoty, v této lokalitě úzce spojený s pojidáním psů a koní, nabývá v této lokalitě, jakož

i ve vztazích jejích obyvatel k Romům v ostatních osadách daného regionu, povahy takřka centrální. Ano, romská osada u obce Chminianské Jakubovany je atypická, ovšem – právě co se uvedených skutečností týče – svou exemplární typičností.

Seznam literatury:

- Antalová, I. – *Chaos totalos. Správa z geta*, Praha 2002
- Budilová, L. – *Analýza příbuzenských vztahů na příkladu romské osady v Chminianských Jakubovanech*, bakalářská práce na FHS UK v Praze v roce 2003
- Hajská, M. – *Fenomén křtu a kmotrovství v romských osadách*, diplomová práce na FHS UK, Praha 2003
- Hübschmannová, M., Šebková, H., Žigová, A. – *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha, 1998
- Hübschmannová, M. – *Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit*, Olomouc 1998
- Hübschmannová, M. – *Několik poznámek k hodnotám Romů*. In: Romové v České republice 1945-1998, Praha 1999
- Horváthová, E. – *K otázce etnokultúrneho vývoja a etnickej klasifikácie Cigánov*, Slovenský národopis 22, 1/1974
- Jakoubek, M., Poduška, O. (eds.) – *Romské osady v kulturologické perspektivě*, Brno 2003
- Kalibová, K. – Pavlík, Z. – Vodáková, A. (eds.): *Demografie (nejen) pro demografy*, Praha 1996
- Kronika obce Chminianské Jakubovany
- Kužel, S. – *Skrytá ekonomika segregace a kolektivní paternalismus aneb Proč je třeba porozumět situaci slovenských vesničanů – monitoring z rubové strany*, in: Kužel, S. (ed.) – *Terénní výzkum integrace a segregace*, Plzeň/Praha 2000, str. 144-164
- Lacková, E. – *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha, 1997
- Nečas, C. – *Pronásledování Cikánů v období Slovenského státu*, Slovenský národopis 36, 1/1988, str. 126 – 135
- Nečas, C. – *Diskriminace a perzekuce slovenských Cikánů v letech 1939–1945*, In: *Nové Obzory* 19 (1977), str. 125 – 152
- Uhlová, A. – *Dopady asimilační politiky vůči Romům z období reálného socialismu jako jeden z faktorů současného vytváření enkláv sociálně vyloučených obyvatel*, in: Jakoubek, M., Hirt, T. – *Romové: kulturologické etudy* (v tisku; Čeněk & Západočeská univerzita)
- Šebková, H., Žlnayová, E. – *Romaňi čhib. Učebnice slovenské romštiny*, Praha 1999

Příloha:

